

MERVEZÎ'NİN KİTÂBÜ'S-SÜNNE ADLI ESERİNİN TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gülhan MADEN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 12 Mart 2025, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2025, **Atıf:** Maden, Gülhan. "Mervezî'nin *Kitâbü's-Sünne* Adlı Eserinin Tefsir İlmî Açısından Değerlendirilmesi". *Dinbilimle-ri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025): 533-567.

DOI: 10.33415/daad.1476517

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 May 2024, **Accepted:** 12 March 2025, **Published:** 31 March 2025, **Cite as:** Maden, Gülhan. "The Evaluation of Marwazî's Work, *Kitâb al-Sunnah*, In The Opinion of The Science of Tafsir". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/1 (March 2025): 533-567.

DOI: 10.33415/daad.1476517

Öz

Erken dönemde telif edilmiş hadis külliyyatının yanı sıra Ehl-i hadîsin itikadi görüşlerini içeren ve sünnetin dindeki önemini vurgulayan *Kitâbü's-Sünne* edebiyatı tefsir ilmi için vazgeçilmez birer kaynak hüviyetindedir. Her ne kadar bu tarz eserlerin telif edilme gayesi Kur'an'ı tefsir etmek olmasa da içerik itibarıyla bazı âyetleri ve onlara dair birtakım tevilleri ihtiva etmesi, bu edebiyat türünü tefsir ilmi açısından değerli kılmaktadır. Bu makalede Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) *Kitâbü's-Sünne* adlı eseri tefsir ilmi açısından değerlendirilmiştir. Muhteva açısından *Kitâbü's-Sünne* literatüründen birtakım farklılıklar arz eden ve sünnetin Kur'an karşısındaki konumunun tespit edilmeye çalışıldığı bu eserde konular ele alınırken pek çok âyete atıflar yapılmakta, o âyetler-

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, gulhan.maden@hbv.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3545-5374> / Lect. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Reading and Qiraat Ankara, Turkey, gulhan.maden@hbv.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3545-5374>.

le ilgili bazı rivayetlere yer verilmektedir. Dolayısıyla rivayet tefsirine dair birtakım veriler içeren eser, yer yer Mervezî'nin âyetler hakkındaki değerlendirmelerini de ihtiva etmektedir. Oldukça erken sayılabilecek bir döneme ait bu tür verilerin tefsir ilmi açısından tespit edilip değerlendirilmesi ilk devirlerdeki tefsir birikiminin ve tevil anlayışlarının doğru saptanması için önem arz etmektedir. Bu çalışma bir yandan eserin tefsir ilmine katkılarını ortaya koyarken diğer yandan Mervezî'nin bir hadisçi olarak tefsir ilmine katkılarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak Mervezî'nin hayatı, eserleri ve *Kitâbü's-Sünne* adlı eseri hakkında kısaca bilgi verilmekte, sonrasında ise Mervezî'nin tefsire bakışı ve bu konudaki kaynakları, âyetleri eserine almadaki amaçları ve yer verdiği tefsir yöntemleri incelenmektedir. *Kitâbü's-Sünne* adlı eserin özellikle rivayet tefsiri açısından önemli veriler ihtiva ettiği, müellifinin bazı âyetlere dair kendi yorumlarını içermesi bakımından ise dirayet tefsirinin hususiyetlerini taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mervezî, *Kitâbü's-Sünne*, Rivayet tefsiri, Dirayet tefsiri.

The Evaluation of Marwazî's Work, *Kitâb al-Sunnah*, In The Opinion of The Science of Tafsir

Extended Abstract

Despite its early period, the third century of Hijri, in which perhaps the most important works of Islamic literature were written, is of special importance in the history of Islamic science. In this century, when the religious sciences were wholly separated from each other and formed as specialized fields, the essential sources that inspired many works to be written in the following periods were created. In hadith, the Qutb al-Sitta and Kitab al-Sunnah, in tafsir the vital sources in the fields of narration and direct tradition, in fiqh the first works on usul and furû'a, and in kalâm the books on the fundamentals in which each madhhab formed its school are generally seen as the products of this era.

Muhammad b. Nasr al-Marwazî, who was born in Baghdad, traveled to various Islamic lands and spent a significant part of his life in Nishapur and Samarkand, he is one of the important figures of the 3rd century, especially in hadith and fiqh sciences. Initially following the path of Abu Hanifa, he preferred Shafi'i jurisprudence under the influence of a dream he had and became one of the leading Shafi'i jurists of his time. He also became one of the most important muhaddiths by receiving and transmitting knowledge and hadith from nearly one hundred and fifty teachers.

Marwazî authored many works on various subjects and is the author of the Kitâb al-Sunnah, which is the subject of this study. Like the other Kitâb al-Sunnah literature, this work was written to demonstrate the importance of following the Sunnah. However, this book of al-Marwazî differs from the others in that it emphasizes the position of the Sunnah vis-à-vis the Qur'an. The book includes 89 verses with their repetitions and provides critical data on the exegesis of many of them. This situation makes it valuable in terms of tafsir and reveals the importance of criticizing the work within the framework of the science of tafsir.

This study provides basic information about Marwazî's life, works, and Kitâb al-Sunnah, and then examines the author's references in tafsir, his purposes in including verses in his work, and his method of tafsir. His contribution to Qur'anic sciences will be discussed in a second study. This is because Marwazî's explanations on the issue of nesh, in particular, require a separate study, both because

they reveal the approach to the problem in the early period and because they examine the issue from different perspectives. This article aims to demonstrate the author's competence in the field of tafsîr, who was more prominent in the fields of hadîth and fîqh, and to identify the data on the science of tafsîr from a non-field work.

When we analyzed the purposes of including verses in the work, the following results were reached: The author, who mostly cites verses to exemplify the subjects he deals with in his work or to provide evidence for the opinions of different opinion holders, sometimes makes use of some verses to strengthen his argument or as an introduction to the subject. It is observed that some verses are included in the work because they are mentioned in the narrated texts.

According to Marwazî, a verse can have more than one meaning. Different interpretations of verses should be accepted as correct, provided that they are based on authentic transmission. Different understandings of a verse should not be considered a cause of strife. On the contrary, it is more correct to see them as rich.

In particular, the work contains very valuable narrations on narrational exegesis. It has been observed that Marwazî considers other relevant verses to understand the verses correctly, thus resorting to the "exegesis of verse by verse". The author, who also includes the opinions of the companions and the tâbiün, primarily and essentially the Prophet's hadîths, takes great care to quote Imam Shâfi'i's interpretations of the verses.

In addition, Marwazî's original interpretations of some verses are of the nature of direct exegesis and contain information that cannot be ignored to determine the meanings attributed to the verses in the early period. The analysis of these narrative and direct exegetical data, which we have only pointed out with brief explanations within the limits of our article, in comparison with the tafsîrs before and after al-Marwazî requires another study, and we believe that our findings will provide preliminary information to those interested in the subject.

Keywords: Tafsîr, Marwazî, *Kitâb al-Sunnah*, Rivayet tafsîr, Dirayat tafsîr.

Giriş

Henüz erken dönem olmasına rağmen İslami literatürün belki de en önemli eserlerinin kaleme alındığı hicrî üçüncü asır, İslam ilim tarihi açısından özel bir önemi haizdir. Dinî ilimlerin birbirinden tamamen ayrılıp özel ihtisas alanları olarak teşekkül ettiği bu yüzyılda, sonraki dönemlerde telif edilecek pek çok esere ilham veren temel kaynaklar vücuda getirilmiştir. Hadiste *Kütüb-i Sitte* ve *Kitabü's-Sünne* tarzı eserler, tefsirde rivayet ve dirayet alanında en temel kaynaklar, fıkıhta usul ve fîrû'a dair ilk eserler, kelâmıda her mezhebin kendi ekolünü oluşturduğu esasa dair kitaplar genelde bu çağın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar hicrî üçüncü yüzyılda İslami ilimlerin birbirinden ayrılıp özel ihtisas alanı olarak teşekkül ettiği görülmekteyse de bu ilimlerin birbirinden tamamen bağımsız hareket ettiğini söylemek dinî ilimlerin karakteri icabı imkânsızdır. Nitekim hadis kitapları içinde tefsire dair bölümler yer almış, sadece fikhî hükümlere dair hadislerin yer aldığı bir literatür ortaya çıkmış, Ehl-i hadîsin itikadi görüşlerini beyan eden *Kitâbü's-Sünne* adında eserler kaleme alınmıştır. Aynı şekilde hadislerden bağımsız bir tefsir ya da tefsirden müstağni bir fıkıh eseri düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla bazen bir âyetle ilgili çok önemli bir veriye ya da farklı bir yoruma tefsir dışı eserlerde rastlamak nadir karşılaşılan bir durum değildir. Bunun doğal bir sonucu olarak disiplinler arası bilimsel çalışmalar her geçen gün biraz daha önemli hale gelmektedir.¹

Hadis eserleri tefsir ilminin vazgeçilmez temel kaynakları arasındadır. Sahih hadisleri bir araya toplama gayesiyle kaleme alınan pek çok türde hadis kaynağının yanı sıra Ehl-i hadîsin temel yaklaşımı olan, Hz. Peygamber'in ve onun ashabının yolunu takip etmenin önemini vurgulamak amacıyla telif edilen *Kitâbü's-Sünne* tarzı eserler de bazı âyetlere dair mühim veriler ihtiva etmektedir. Bu açıdan ilgili eserlerin tefsir ilmi açısından kritik edilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada *Kitâbü's-Sünne* literatürü içinde özel yere sahip olan, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) aynı adı taşıyan eseri tefsir ilmi çerçevesinde analiz edilmektedir.

Eser ve müellifi hakkında bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmında Mervezî'nin selef akidesine katkıları incelenmiş,² bazı çalışmalarda ise *es-Sünne* adlı eseri özelinde onun hadisçiliği ve Kur'an-Sünnet ilişkisine dair görüşleri ele alınmıştır.³ Ancak tefsir ilmi açısından eseri ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹ Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için bk. İlyas Çelebi, "Açılış Konuşması", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 76 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 12-13.

² Örnek olarak bk. Mevsem b. Münîr b. Mübârek en-Nüfey'î, *el-İmâm Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve cühûduhû fî beyâni akîdeti's-selefî ve'd-difâ'î anhâ* (Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1413).

³ Bk. Ömer Faruk Özbek, *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Hadisçiliği ve es-Sünne Adlı Eserindeki Metodu* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Ömer Faruk Özbek, "Kitâbü's-Sünne'si Bağlamında Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Kur'an-Sünnet İlişkisine Yaklaşımı", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 01/İslâmî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), 65-105.

Sünnete uyup bidatlerden sakınmanın önemi ve sünnetin Kur'an karşısındaki konumu olmak üzere iki temel konuya odaklandığı görülen eserde, konular ele alınırken çeşitli vesilelerle pek çok âyete atıflar yapılmakta, ilgili âyetler hakkında hem rivayete hem de dirayete dayalı önemli oranda tefsire yer verilmektedir. Bu çalışmada Mervezî'nin hayatı, eserleri ve *Kitâbü's-Sünne* adlı eseri hakkında temel bilgilere yer verildikten sonra müellifin tefsirdeki referansları, âyetleri eserine almadaki amaçları ve tefsir metodu incelenmiştir. Eserin Kur'an ilimlerine katkısı ise müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir. Zira Mervezî'nin bilhassa nesh konusundaki izahları hem meseleye erken dönemdeki yaklaşımı ortaya koyması hem de farklı cephelerden mevzuyu enine boyuna incelemesi dolayısıyla oldukça önemlidir.

Elinizdeki makaleyle, daha çok hadis ve fıkıh ilminde öne çıkmış olan müellifin tefsir sahasındaki yetkinliğini ortaya koymak, ayrıca alan dışı bir eserden tefsir ilmine dair verileri tespit etmek hedeflenmiştir. Diğer taraftan *Kitâbü's-Sünne*'de yer alan tefsir verileri örneklem yöntemi kullanılarak diğer tefsir kaynaklarıyla karşılaştırılmak suretiyle eserin tefsir külliyatı içerisindeki konumu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada, tahkikli ve tahkiksiz birkaç baskısı bulunan *Kitâbü's-Sünne*'nin Sâlim Ahmed es-Selefi tarafından tahkik edilen 1408 Beyrut baskısının esas alındığını da belirtmeliyiz.

1. Hayatı ve Eserleri

Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Merv'den Bağdat'a göç eden bir ailenin çocuğu olarak hicrî 202 (817) yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁴ el-Mervezî nisbesini babasının Mervli olması dolayısıyla aldığı anlaşılmaktadır.⁵ Ailesi ve nesebi hakkında kaynaklarda pek fazla bilginin yer almadığını gördüğümüz Mervezî, çocukluk ve ilk gençlik yıllarından itibaren ilim tahsiline başlamış ve bu uğurda ilim yolculuklarına çıkmıştır. İlk ilim yolculuğunu Merv'e gerçekleştirdiği anlaşılan müellifimiz Horasan, Rey, Bağdat,

⁴ Ebû İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, ed. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1981), 106-107; 'Ebû 'Amr Takıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Şalâh, *Tabakâtü'l-fukahâ 'iş-Şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn 'Alî Necîb (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/278; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 14/33.

⁵ İbnü's-Şalâh, *Tabakâtü'l-fukahâ 'iş-Şâfi'iyye*, 1/278.

Basra, Mekke, Medine, Kûfe, Mısır, Şam, Buhara gibi zamanının önemli ilim merkezlerini dolaşmıştır.⁶ Bu ilim yolculukları esnasında, yaklaşık altmış yaşlarında iken hicrî 260 senesinde Nişabur'a yerleşmiş, orada 15 sene ilim ve ibadetle meşgul olmuş, meşhur hadis hafızı Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî'nin (ö. 258/872) vefatının ardından onun yerine fetva makamına geçmiştir.⁷ 275 senesinde Semerkant'a göçüp oraya yerleşen Mervezî hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Yaklaşık bir asır ömür süren müellifimiz ardında pek çok yetişmiş talebe ve önemli eserler bırakarak 294/906 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.⁸

Kaynaklarda Mervezî'ye ait toplam yirmi üç eserden söz edilmektedir. Ancak bunların birçoğunun günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir. Günümüze ulaşan eserlerinden altı tanesi ise basılmıştır.⁹

Kitâbü's-Sünne, müellifinin hem itikadi ve fikhî görüşlerini yansıtmaması hem de hadisçiliğiyle birlikte tefsir yöntemini ortaya koymasından Mervezî'nin en önemli eseri hüviyetindedir. Eserin, birbirinden farklı tarihlerde yazılmakla birlikte aynı nüshadan istinsah edildiği anlaşılan iki farklı yazmasına ulaşılmış, ancak her iki yazmada da ilk iki sayfasının kayıp olduğu tespit edilmiştir. Eserin birçok kez tahkikli ve tahkiksiz baskısı yapılmıştır.¹⁰

Mervezî'nin eserini şu iki temel gaye ile kaleme aldığı anlaşılmaktadır:

- 1- Bidatleri bırakıp Hz. Peygamber'in ve ashabının temsil ettiği sünnet yoluna uymanın önemini ortaya koymak.
- 2- Sünnetin Kur'an karşısındaki konumunu tespit etmek.

⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aṭâ, Muştafâ 'Abdulkâdir 'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 12/225, 13/54; Ebû Zekerîyya Yahya en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 1/93.

⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 13/57; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 14/36.

⁸ Şîrâzî, *Tabaḳâtü'l-fukahâ*, 107; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dîmeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 23/401, 56/109-116; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 13/57; İbnü's-Şalâh, *Tabaḳâtü'l-fukahâ 'iṣ-Şâfi'iyye*, 1/281; Nevevî, *Tehzîb*, 1/94; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 14/37,39.

⁹ Özbek, *Mervezî'nin Hadisçiliği*, 40-48.

¹⁰ Özbek, *Mervezî'nin Hadisçiliği*, 126-128.

Müellif, eserine Müslümanlar arasında ortaya çıkan farklı görüşlerden hangilerinin ihtilaf sayılmayacağını tespit ederek başlamaktadır. Ona göre âyetler hakkında ortaya konulan farklı tevilleri ihtilaf olarak görmek doğru değildir. Buna dair birkaç misal zikreden Mervezî, daha sonra müminlerin ihtilafa düşmeyip birlik olmaları gerektiğine vurgu yapmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in haber verdiği ve yetmiş iki fırkaya ayrılacak ümmetinden kurtuluşa ereceğini bildirdiği tek taife sünnete ittiba edenlerdir.¹¹

Mervezî, eserin ikinci bölümünü sünnetin Kur'an karşısındaki konumuna tahsis etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in sünneti her ne kadar Kur'an gibi hem lafız hem de mana olarak vahyedilmiş olmasa da gayr-i metlûv statüsünde bir vahyin ürünüdür. Sünnetin Kur'an karşısındaki konumu ise üç ana başlık altında toplanabilir:

- 1- Mücmelini tefsir, mübhemini beyan, mutlakını takyîd ya da âmmını tahsis gibi Kur'an'da yer alan bir hükmün açıklanmasına yönelik tasarrufu (*tebyîn*).
- 2- Kur'an'da yer almayan yeni bir hüküm koyması (*teşrî'*).
- 3- Kur'an'daki bir hükmü yürürlükten kaldırması (*nesh*).

db | 539

Mervezî, sünnetin bütün bu tasarruflarını detaylı bir şekilde örnekler üzerinden ele almaktadır. Özellikle son maddede zikrettiğimiz, sünnetin kitabı neshi meselesini bunu kabul edenler ve etmeyenler cephesinden delilleri ile birlikte uzun uzun işlemekte, konuyla ilgili âyetleri her iki grubun nasıl tevil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu esnada olabildiğince objektif ve bilimsel bir tavır sergileyen müellifin, konuyu enine boyuna masaya yatırdığı ve bir sonuca varmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.¹²

Mervezî yukarıda özünü vermeye çalıştığımız temel mevzuların ele alındığı eserinde, görüşlerini önce âyetlerle sonra da rivayetlerle desteklemektedir. Yerine göre zikrettiği âyetlerle ilgili farklı tevilleri aktarmakta, bazen de buna kendi yorumunu eklemektedir. Belli konuların sırayla ele alındığı görülen eserde kimi zaman mevzuların iç içe girdiği de gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde Mervezî'nin itikâdî duruşu, usul ve furû'a dair temel yaklaşımı, hadisçiliği ve sünnete bakışı, Kur'an

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed el-Mervezî, *es-Sünne*, thk. Sâlim Ahmed es-Silefi (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408), 7-32.

¹² Mervezî, *es-Sünne*, 33-111.

algısı ve tefsir metodu hakkında önemli bilgiler sunan bu eser, disiplinler arası çalışmalar açısından kayda değer bir yere sahiptir.

2. Kitâbü's-Sünne Adlı Eserin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, *es-Sünne* adlı eserinde tekrarlarıyla birlikte 89 âyete yer vermektedir. Tekrarları çıkardığımızda bu sayı 74 olmaktadır. Bunların önemli bir kısmında tefsir niteliğinde açıklamalara değinmekte, bazılarını ise ele aldığı konuya örnek ya da delil kabilinden zikredip âyetin tefsirine girişmektedir. Biz Mervezî'nin tefsirdeki referanslarını, âyetlere eserinde yer verme amaçlarını ve tefsir metodunu ayrı başlıklar altında ele almayı uygun buluyoruz.

2.1. Tefsir Anlayışı ve Tefsirdeki Referansları

Mervezî, eserinin başında Müslümanların birlik olması, ihtilaf ve ayrılığa düşmemesi gerektiğini beyan ederken öncelikle ihtilafın ne olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede ona göre bir âyetin, sahih bir delile dayanmak şartıyla birden fazla tefsiri olabilir ve bu bir görüş ayrılığı sayılmaz. O bu düşünceyi İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) görüşleri ile desteklemektedir. Konuyla ilgili, eserde nakledilen bilgileri şu şekilde özetleyebiliriz: İshâk b. Râhûye'ye göre Nisâ Sûresinin 59. âyetinde geçen *ülû'l-emr* tabiriyle âlimler kastedilebileceği gibi seriyye¹³ komutanları da kastedilmiş olabilir. Çünkü ulema bu âyeti iki şekilde de yorumlamıştır ve bu bir ihtilaf değildir. Aynı şekilde *mâûn* kelimesini ashaptan bazılarının zekât, bazılarının ise ödünç mal olarak yorumlaması bu düşünceyi desteklemektedir. İshâk'a göre birtakım kişiler bu tür farklı tevilleri ihtilaf gibi algılamış ve bu konuda yanılmışlardır. Süfyân b. Uyeyne de âyetler hakkında nakledilen farklı görüşlerin, sahih bir nakle dayanmak şartıyla ihtilaf sayılmayacağını söylemiştir. Mesela Tekvîr Sûresinin 15. âyetinde geçen *hunnes* ile ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) vahşi hayvanlar, Hz. Ali (ö. 40/661) ise yıldızlar yorumunu yapmıştır. Süfyân'a göre her iki yorum da doğrudur. Çünkü vahşi hayvanlar insanı gördüğünde kaçıp gizlenmek-

¹³ Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp görevlendirdiği kumandanlarla sevk ve idare ettiği sefer. Detaylı bilgi için bk. Serdar Özdemir, "Seriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/565-566.

te, yıldızlar da gündüz kaybolmaktadır. Dolayısıyla her ikisinde de *hunnes* kelimesinin ihtiva ettiği “gizlenme” manası bulunmaktadır.¹⁴

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki Mervezî'ye göre bir âyet birden fazla manaya gelebilir. Sahih bir nakille gelmek şartıyla âyetler hakkındaki farklı yorumları doğru kabul etmek gerekir. Bir âyetin farklı şekilde anlaşılması tefrika sebebi kabul edilmemelidir. Bilakis onları zenginlik olarak görmek daha doğrudur. Mervezî'nin burada tenevvü ihtilafından söz ettiği anlaşılmaktadır.

Mervezî'ye göre Kur'an'da icmâlen zikredilip detayları ve uygulanış biçimleri Hz. Peygamber'e havale edilmiş âyetler vardır ve dolayısıyla bu tür âyetlerin tefsiri sünnette mevcuttur. Hz. Peygamber'in beyanı olmadan bu tür âyetleri sadece lafzî bir tahlille tam olarak anlamak mümkün değildir. Sünnet, Kur'an'ın mücmelini müfesser kılmak, mübhemini beyan etmek, âmmını tahsis, hâssını ta'mîm etmek gibi yöntemlerle âyetleri tefsir etmektedir.¹⁵ Müellifimiz sünnetin bütün bu tasarruf ve fonksiyonlarına dair bazı örnekler zikretmekte ve eserinin önemli bir kısmını “Sünnetin Kur'an'ı tefsir şekilleri” olarak adlandırabileceğimiz bu konuya ayırmaktadır ki bu bölüm eseri tefsir ilmi açısından kayda değer kılmaktadır. Örneğin Kur'an'da mücmel olarak zikredilen namaz, oruç, zekât, hac, cihâd gibi ibadetler ile ribâ, diyet, iddet gibi hükümlerin detaylarını sünnet ortaya koymuştur. Aynı şekilde oruç ile ilgili olarak “...beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilir hale gelinceye kadar yiye için...”¹⁶ âyetinde mübhem olarak geçen siyah ve beyaz iplikten neyin kastedildiğini sünnet beyan etmiştir. Kur'an'da umumi olarak Müslümanlara cihad emredilmektedir. Ancak bu umumi emir sünnet ile tahsis edilmiş ve kimlerin cihaddan muaf olduğu beyan edilmiştir. Yine hırsızın elinin kesilmesini emreden âyet umumidir. Hz. Peygamber ne tür hırsızlıklarda bu cezanın uygulanacağını ve elin nereden kesileceğini beyan etmek suretiyle ilgili âyeti tahsis etmiştir.¹⁷

Müellifimize göre âyetlerin tefsirinde Kur'an'dan sonra ilk ve vazgeçilmez kaynak Hz. Peygamber'in açıklamaları yani sünnettir. Daha sonra sırasıyla sahabe, tâbiûn ve sonraki âlimlerin tevillerine

¹⁴ Mervezî, *es-Sünne*, 7.

¹⁵ Mervezî, *es-Sünne*, 35-36.

¹⁶ el-Bakara 2/187.

¹⁷ Mervezî, *es-Sünne*, 36-60.

müracaat edilmesi gerektiğini, Mervezî'nin eserindeki yönteminden anlamaktayız. Nitekim o, ele aldığı âyeti önce Kur'an bütünlüğü içinde diğer ilgili âyetlerin ışığında anlamaya çalışmakta, daha sonra sırasıyla Hz. Peygamber, ashab, tâbiûn ve diğer âlimlerin âyet hakkındaki beyanlarına müracaat etmektedir.¹⁸

Sahabeden en çok Abdullah b. Mes'ûd'dan nakilde bulunmakta,¹⁹ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),²⁰ İbn Abbas (ö. 68/687-88)²¹ ve Hz. Ali'den²² de pek çok rivayet nakletmektedir. Ayrıca Câbir b. Abdullah (ö. 78/697),²³ Ebû Ümâme (ö. 86/705),²⁴ Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94),²⁵ Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)²⁶ ve İrbâd b. Sâriye (ö. 75/694)²⁷ de onun tefsirine müracaat ettiği sahabe arasındadır. Tâbiûndan ise en çok Katâde'nin (ö. 117/735) görüşlerini aktarmaktadır.²⁸ Yine Atâ b. Ebû Rabâh (ö. 114/732),²⁹ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713),³⁰ İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742),³¹ Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725),³² Mücâhid (ö. 103/721)³³ ve İkrime (ö. 105/723)³⁴ başta olmak üzere pek çok tâbiûnun teviline yer vermektedir. Sonraki dönem âlimlerinden İmam Şâfiî (ö. 204/820) eserde görüşlerine en çok müracaat edilen isim olarak tefsir alanında da başı çekmektedir.³⁵ Ayrıca İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714),³⁶ İshak b. Râhûye³⁷ ve Süfyân b. Uyeyne³⁸ eserde tefsir rivayetleri aktarılan isimler arasındadır.

¹⁸ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 9, 12.

¹⁹ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 9, 10, 12, 24, 25.

²⁰ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 29, 43, 79, 87.

²¹ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 10, 18, 25, 29, 32.

²² Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 76, 80, 81, 99.

²³ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 10, 12, 27, 99, 100.

²⁴ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 22, 85.

²⁵ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 17, 20, 46, 53.

²⁶ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 25, 30.

²⁷ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 26.

²⁸ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 20, 54, 58, 73, 80.

²⁹ Örnek olarak bk. Mervezî, *es-Sünne*, 43, 48, 56, 86.

³⁰ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 55, 60, 61, 86.

³¹ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 54.

³² Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 56.

³³ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 12, 93.

³⁴ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 58.

³⁵ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 44, 51, 55, 95, 96, 97, 106.

³⁶ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 54.

³⁷ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7.

³⁸ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 70.

Öte yandan Mervezî kimi zaman isim vermeksizin **قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ** (İlim ehlinde bazıları demiştir ki),³⁹ **وَقَالَ غَيْرُ هَؤُلَاءِ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ** (Bunların dışında ilim ehlinde bazıları şöyle demiştir),⁴⁰ **فَاخْتَلَفَ أَهْلُ** (İlim ehli bu âyetin teviline ihtilaf etmiştir),⁴¹ **فَتَأْوِيلُ ذَلِكَ** (İlim ehline göre âyetin tevili şöyledir)⁴² gibi ifadelerle tefsir mahiyetinde bazı nakillerde bulunmaktadır. Ancak onun, herhangi bir tefsir eserine açıkça atıfta bulunduğu görülmemiştir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Mervezî, *tefsir* kavramını çoğunlukla Hz. Peygamber'in âyetler hakkındaki açıklamaları, *te'vil* kavramını ise *ehl-i ilim* yani ulemanın izahları için kullanmaktadır.⁴³ Tefsir ile te'vil arasında böyle bir ayrıma net bir şekilde ilk olarak Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) dikkat çektiği kabul edilmekle birlikte ondan önce de bu iki kavramın birbirinden farklı manalarda kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁴ Mervezî'nin bu iki kavramı birbirinden farklı anlam alanlarında kullanmış olması, bu bilgiyi destekler mahiyettedir.

2.2. Âyete Yer Verme Amaçları

Sünnete ittibanın önemini ve sünnetin Kur'an karşısındaki konumunu ortaya koymak amacıyla kaleme alındığını belirttiğimiz *Kitâbü's-Sünne*'de müellif, çeşitli vesilelerle pek çok âyete ve teviline yer vermektedir. Onun âyetlere yer verme amaçlarını *savını güçlendirme*, *konuya giriş yapma*, *rivayet metninde yer alan âyeti aktarma*, *örneklendirme* ve *farklı görüşleri delillendirme* başlıkları altında incelemek mümkündür.

2.2.1. Savını Güçlendirme

Mervezî, bazı âyetleri, ele aldığı konuyu Kur'an'dan temellendirmek amacıyla eserine almıştır. Örneğin, Müslümanların birlik olması, ihtilafa ve ayrılığa düşmemesi gerektiğini işlerken şu âyete

³⁹ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 7, 43.

⁴⁰ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 92.

⁴¹ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 90.

⁴² Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 70.

⁴³ Mervezî, *es-Sünne*, 35, 36, 38, 40, 51, 64, 67, 68, 69, 70, 90, 106, 109.

⁴⁴ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 72-75.; Şeyma Altay, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 1342-1347.

yer vermektedir:⁴⁵ “*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın, bölünüp parçalanmayın...*”⁴⁶

Konuyla ilgili bir diğer örnek, sünnetin de vahiy kaynaklı olduğunun izah edildiği son bölümde yer almaktadır. Mervezî’ye göre Allah’ın helal ve haram kılması iki yolla olur. Bunlardan biri Kur’an vahyi ile bildirmesidir. Bir diğeri ise Cebrail’in lisanı ile Hz. Peygamber’e vahyetmesidir ki bu, Kur’an’da *hikmet* olarak zikri geçen sünnettir. Kitap ve sünnetin her ikisi de Allah katındandır. İşte Mervezî, bu düşüncesini desteklemek gayesiyle şu iki âyete yer vermektedir: “*Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiştir...*”⁴⁷ “*Hânelerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin.*”⁴⁸

Mervezî, âlimlerin bu tür âyetlerdeki *hikmet*’i sünnet olarak te’vil ettiklerine dikkat çekmektedir. Zira bu âyetlerde Kitap (Kur’an) ve hikmet ayrı ayrı zikredilmiştir. Demek ki hikmet Kitab’ın dışında başka bir şeydir ki o da Hz. Peygamber’in sünnetidir.⁴⁹ Görüldüğü gibi burada müellifimiz, kendi savını kuvvetlendirmek için iki farklı âyete yer vermekte ve bu âyetleri görüşünü destekleyecek şekilde tevil etmektedir.

2.2.2. Konuya Giriş Yapma

Kitâbü’s-Sünne’yi kaleme aldığı dönemin genel teamülüne uygun olarak Mervezî, konular arasında geçiş yaparken herhangi bir başlığa yer vermemektedir. Ancak eseri okurken bu geçişler fark edilmektedir. Daha çok *قال ابو عبد الله* (Ebû Abdillâh dedi ki) şeklinde kendi künyesine atıfla başlayan cümlelerin yeni bir konunun mukaddimesi olduğu görülmektedir. Bu tür konu geçişlerinde müellif mevzuaya giriş mahiyetinde bazen âyetlere yer vermektedir. Söz gelimi, Müslümanların ihtilafa düşmemesi gerektiğini işlediği bölümde bu durumu görmekteyiz. İlgili pasajı aynen aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Ebû Abdillâh der ki: Allah, Müslümanlar için dinlerini kemale erdirdikten sonra Peygamberinin ruhunu kabz ederek onu kendi katına almıştır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: ‘...Bugün sizin için dininizi kemale erdir-

⁴⁵ Mervezî, *es-Sünne*, 7.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁷ en-Nisâ 4/113.

⁴⁸ el-Ahzâb 33/34.

⁴⁹ Mervezî, *es-Sünne*, 109.

*dim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim...*⁵⁰ Bu âyet Hz. Peygamber Arafat'ta vakfede iken nazil olmuştur. Ondan sonra da helal ve harama dair bir hüküm gelmemiştir. Peygamber Medine'ye döndükten sonra vefat etmiş ve Allah inananlara, Peygamberin getirdikleri üzerinde birlik olmayı emretmiş, açık hükümler kendilerine geldikten sonra ayrılığa düşmekten onları nehyetmiştir.⁵¹

Görüldüğü gibi burada Mervezî, konuya giriş yaparken Mâide sûresi üçüncü âyetine yer vermekte ve âyetle ilgili birtakım bilgiler nakletmektedir. Benzer bir durumu “Sünnete tâbi olup bidatlerden sakınmak” konusunun başında da görmekteyiz. Bu hususta Mervezî özetle şunları kaydetmektedir: Hz. Peygamber insanların en hayırlılarının kendi zamanında yaşayan Müslümanlar olduğunu bildirmek suretiyle ashabını methetmiştir. O, hem kendi sünnetine/yoluna hem de kendisinden sonraki râşid halifelerin yoluna uyulmasını emretmiş, dinde sonradan ortaya çıkan bidatler konusunda ise ümmetini uyarmıştır. Allah da Kur'an'da, önceki ümmetlerden, Allah'ın izin vermediği şeyleri dine sokan kimseleri kınamış, onlar gibi olmamaları konusunda Müslümanları ikaz etmiştir. Ehl-i kitaba Allah hakkında sadece hakikati söylemelerini emretmiş, mü'minlere de benzer konuları hatırlatmıştır. Nitekim Allah Kur'an'da “...Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar...”⁵² buyurmaktadır.⁵³ Burada da müellifimizin konuya giriş yaparken, ilk bakışta konuyla irtibatlandırması güç gibi gözüken bir âyeti zikrettiği görülmektedir. Mervezî'nin söz konusu âyeti bidatler bağlamında ele alması, onun Kur'an kültürünü yansıtmaya açısından da oldukça dikkat çekicidir.

2.2.3. Rivayet Metninde Yer Alan Âyeti Aktarma

Eserde geçen bazı âyetler, konuyu izah ederken yer verilen rivayetlerde geçmektedir. Bu tür âyetlerin eserde yer almasının nedeni aslında ilgili rivayettir. Dolayısıyla çoğunlukla bunların tefsirine dair bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak yine de gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahabe ve diğer ulemânın zihin dünyasında ilgili

⁵⁰ el-Mâide 5/3.

⁵¹ Mervezî, *es-Sünne*, 7.

⁵² eş-Şûrâ 42/21.

⁵³ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

âyetin nerede durduğunu anlamak için bunlar da birer veri olarak görülmelidir. Bununla ilgili aşağıda iki örnek verilmiştir:

Örnek 1: Müellif, sünnetin Kur'an'daki bazı mücmel âyetleri beyan ettiğini izah ederken hac örneği üzerinde durmaktadır. Kur'an'da hac farzası icmâlen zikredilmiş, Hz. Peygamber bu ibadetin detaylarını gerek sözleriyle gerekse bilfiil uygulamalarıyla öğretmiştir. Bu bağlamda örnek kabilinden yer verilen hadislerden biri şudur:

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre hac farz kılındığında bir kimse Allah'ın Resulü'ne: "Her sene mi yâ Rasullallah?" diye sormuş, Hz. Peygamber bu soruya yanıt vermekten çekinince üç kere sorusunu tekrarlamıştı. Sonunda Allah'ın elçisi o kişiye şöyle cevap vermişti: "Şayet evet deseydim, hac size her sene farz olurdu ve bu durumda siz buna güç yetiremezsiniz." Sonra da "Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın."⁵⁴ âyetini okudu.⁵⁵

546| db

Görüldüğü gibi eserde yer verilen hadiste bir âyet geçmekte ve hadisle birlikte âyet de aktarılmış olmaktadır. Burada âyetin tefsirine dair Mervezî'ye ait bir bilgi yer almamakla birlikte bu örnekte Hz. Peygamber'in tebliğ esnasında âyetlerden nasıl istifade ettiğine tanık olmaktadır. Ayrıca söz konusu âyetin tefsirlerde zikredilen bazı sebab-i nüzullerinden bağımsız nasıl ele alınabileceğini görmekteyiz. Bu da tefsirde bir ilke olarak kabul edilmiş olan "Sebebin hususiliği hükmün umumiliğine mâni değildir." ilkesini anımsatmaktadır.

Örnek 2: Sünnetin Kur'an'daki âmm bir ifadeyi tahsis ettiğinin örneklerinden biri kible âyetiyle ilgilidir. Kur'an'da genel bir ifade kullanılarak "...Artık yüzünüzü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin..."⁵⁶ buyrulmuş olmasına rağmen Hz. Peygamber yolculuk esnasında binek üzerinde iken binek ne tarafa dönerse o tarafa doğru nafilâ namaz kılmıştır. Buradan hareketle âyetin hükmünü mukim olanlara ve farz namazlara tahsis ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili eserde yer verilen hadislerden biri şudur:

⁵⁴ el-Mâide 5/101.

⁵⁵ Mervezî, *es-Sünne*, 40.

⁵⁶ el-Bakara 2/144.

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye dönerken bineğinin üzerinde bineği ne tarafa dönerse o yöne doğru nafile namaz kılmıştır. İbn Ömer bu bilgiyi naklettikten sonra “*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır...*”⁵⁷ âyet-i celilesini okumuş ve ilgili âyetin bu hususta nazil olduğunu söylemiştir.⁵⁸

Burada da Hz. Peygamber'in fiilî sünnetini haber veren bir rivayette geçen âyete yer verildiğini görmekteyiz. İlgili rivayet, âyetin hem sebep-i nüzulüyle ilgili bilgi sunmakta hem de daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca soyut bir bilginin pratiğe nasıl yansıtıldığını görmek açısından da ilgili rivayet oldukça önemlidir. Bu ve benzeri hadisler olmadan âyeti anlamaya çalıştığımızda, namazlarda kıbleye dönmenin pek de önemli olmadığı ya da kıble âyetinin bu âyetle neshedildiği gibi sonuçlara ulaşmak mümkündür. Oysaki ilgili rivayet, söz konusu âyetin hangi bağlamda anlaşılması gerektiğine ışık tutmakta ve muhtemel bir karışıklığı önlemektedir. Aslında bir rivayette geçtiği için eserde yer bulan bu âyet, içinde bulunduğu bağlam ve rivayet sayesinde bir anlamda tefsir edilmiş olmaktadır.⁵⁹

2.2.4. Örneklendirme

es-Sünne'de geçen âyetlerin önemli bir kısmının, serdedilen mevzuyu örneklendirmek amacıyla esere alındığı görülmektedir. Bu esnada yine bazen âyetin tefsirine de girilmekte, bazen sadece âyet metni ile yetinilmektedir. Özellikle sünnetin Kur'an karşısındaki konumunun ele alındığı ikinci bölümde, konuyu örneklendirmek için pek çok âyete yer verilmektedir. Sözgelimi; sünnetin Kur'an'daki mücmel âyetleri beyan ettiği izah edilirken bu konuya misal olarak namaz, oruç, hac ve cihaddan bahsedilmekte, bu farizalardan icmalen söz eden âyetler üzerinden konu örneklendirilmektedir. Benzer şekilde sünnetin Kur'an'daki genel ifadeli bazı âyetleri tahsis ettiği ya da neshettiği işlenirken pek çok örnek âyete yer verilmektedir. Biz hem eserin ikinci bölümünün bir krokisini sunmak hem de Mervezî'nin konuya yaklaşımı hakkında bir fikir oluşturmak gayesiyle, sünnetin Kur'an karşısındaki konumuyla ilgili

⁵⁷ el-Bakara 2/115.

⁵⁸ Mervezî, *es-Sünne*, 102.

⁵⁹ Konuyla ilgili diğer örnekler için Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 11, 16, 17, 21, 22, 23, 91.

eserde yer verilen örnek âyetleri bir tablo halinde sunmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Tablo 1: Sünnetin Kur'an Karşısındaki Konumu ve Örnek Âyetler

Sünnetin Kur'an Karşısındaki Konumu	Örnek âyetler	Sünnetin Fonksiyonu	Ayetin Eserde Geçtiği Sayfa
Tebyin	"Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir." (Nisa: 4/103)	Namazın vakitlerini ve detaylarını sünnet tespit etmiştir.	36
	"Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı." (Bakara: 2/183)	Oruçla ilgili pek çok hüküm sünnet tarafından tespit edilmiştir.	36
	"Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Âl-i İmrân: 3/97)	Hac ile ilgili detayları Hz. Peygamber öğretmiştir.	39
	"... ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir." (Enfâl: 8/41)	Ganimet mücmeldir, Beşte dördün kime ait olduğunu ve detaylarını sünnetten öğreniriz	48-49
	"Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır." (Bakara: 2/275)	Riba Kur'anda mutlak olarak haram kılınmış, detayları ve çeşitleri sünnette açıklanmıştır.	51
	"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir." (Nisa: 4/92)	Diyet ile ilgili detaylar sünnete bırakılmıştır.	64
	"Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın." (Talâk: 65/1)	İddetin detaylarını sünnet açıklamıştır.	67
	"Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için." (Bakara: 2/187)	Ayette geçen siyah ve beyaz iplikten kastın fecrin aydınlığı olduğunu hadis beyan etmektedir.	38

		"... sonra orucu geceye kadar tamamlayın." (Bakara: 2/187)	Orucu geceye kadar tamamlamaktan kastın ne olduğunu Hz. Peygamber net olarak açıklamıştır.	39
	Âmmını Tahsis	"Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı." (Bakara: 2/216)	Cihad emri umum ifade etmesine rağmen sünnetle tahsis edilmiş, kadınların ve çocukların bundan sorumlu olmadıkları beyan edilmiştir.	44
		"... ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir." (Enfâl: 8/41)	Ayetteki zil-kurbâ umum ifade ederken hadis bunu tahsis etmiş ve yakınlık derecesine göre Hz. Peygamber farklı oranlarda hisse dağıtmıştır.	49
		"Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin." (Mâide: 5/38)	Bütün hırsızların eli kesilmez, âyetteki âmm ifadeyi sünnet tahsis etmiştir.	60
		"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin." (Bakara: 2/144)	Yolculukta binek üzerinde başka tarafa yönelerek peygamberimiz namaz kılmış, böylece âyetin hükümünü tahsis etmiştir.	99
		"Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder." (Nisâ: 4/11)	Ayet mutlak olduğu halde sünnette Müslüman ile kafir arasında miras olmaya çağrı beyan edilerek tahsis edilmiştir.	103
Teşri'	Yeni hüküm koyma	"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştirdiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı." (Nisâ: 4/23)	Ayette iki kız kardeşin cemi var, hala ve teyzeyle cem yok, onu sünnet getiriyor. Aynı şekilde âyette süt anne süt kız kardeş var, diğerleri yok, onları sünnet getiriyor.	76

Nesh	Ayetin hükmünü kaldırma	"Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı." (Bakara: 2/180)	Bu âyetin mensuh olduğunda icma vardır. Ancak neshedenin âyet mi yoksa hadis mi olduğu tartışmalıdır diyerek örnek kabilinden bu konuyu irdeliyor.	71
		"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)." (Mâide: 5/6)	Mest üzerine mesh olayı nesh mi yoksa tahsis mi, iki cephe-den âyete farklı yaklaşımları aktarıyor.	103
		"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açincaya kadar evlerde tutun." (Nisâ: 4/15)	Zina fiilinin cezasının hem âyetlerle hem de hadislerle nasıl neshedildiğini uzun uzun izah ediyor.	92-93

2.2.5. Farklı Görüşleri Delillendirme

Mervezî bilhassa sünnetin Kur'an'ı neshini işlediği son bölümde, bunu kabul edenler ve etmeyenler zaviyesinden meseleyi ele alırken, her iki tarafın delilleri sadedinde pek çok âyete yer vermekte ve bunları konu çerçevesinde izah etmektedir. Onun bu izahları müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar geniş olduğu için biz burada okuyucuya fikir vermesi açısından bir örnek ile iktifa etmeyi uygun buluyoruz.

Bir âyetin hükmünün sünnet ile neshedilemeyeceğini savunanlar bu düşüncelerini Kur'an âyetleri ile desteklemektedirler. Örneğin onlara göre *"Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz..."*⁶⁰ mealindeki âyet bunun delilidir.⁶¹ Zira bu âyette nâsihin mensûhtan daha üstün veya en azından ona muadil olduğu haber verilmektedir. Oysaki sünnetin Kur'an'a denk ya da ondan daha hayırlı olduğunu söylemek doğru olmaz. Dolayısıyla bu âyete göre sünnetin Kur'an'ı neshinden söz etmek imkânsızdır. Aynı şekilde Nahl sûre-

⁶⁰ el-Bakara 2/106.

⁶¹ Mervezî, *es-Sünne*, 69.

sindeki “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman...”⁶² âyeti ile Yunus sûresinde yer alan “...Onlara de ki: “Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum...”⁶³ âyeti de Kur'an'ın getirdiği bir hükmün Hz. Peygamber tarafından ortadan kaldırılamayacağını delilleri arasındadır.⁶⁴ Bunlardan birincisinde bir âyetin ancak başka bir âyetle neshedilebileceği açıkça belirtilmekte, ikincisinde ise peygamberin Kur'an'ı değiştirme yetkisinin olmadığı sarîh bir şekilde beyan edilmektedir.

2.3. Tefsir Metodu

Kabaca “Kur'an âyetlerinin açıklanması” olarak tanımlayabileceğimiz tefsir faaliyeti, ilk zamanlardan itibaren çeşitli formlarda ortaya çıkmıştır. Kaleme alınan tefsir eserlerinin karakteristik özelliğini dikkate alan âlimler genellikle temelde iki çeşit tefsir yönteminden söz etmişlerdir. Bunlardan birincisi; me'sûr veya naklî tefsir de denilen ve erken dönemlerde ortaya çıkıp gelişen rivayet tefsiridir. Bu yöntemde âyetleri açıklamak için Kur'an, hadis, sahabe ve tâbiûn sözlerinden istifade edilmiştir. Tefsirle ilgili ikinci yöntem ise dirayet tefsiri olarak bilinen ve rivayetlerle sınırlı kalmayıp dil, edebiyat, din, tarih ve diğer birçok bilgiye dayanarak yapılan tefsir faaliyetidir. Bu çeşit tefsire re'y tefsiri veya ma'kûl tefsir isimleri de verilmiştir. İslam coğrafyasının genişleyip zamanın ilerlemesi ve kültürlerin farklılaşması dolayısıyla kendiliğinden ve bizzarure ortaya çıkan bu yöntemin caiz olup olmadığı tartışılmış, caiz olması için bazı kurallara uygunluğu şart koşulmuştur. Neticede ortaya konulan kurallara ne kadar uyduğu tartışmaya açık pek çok dirayet tefsiri yazılmış ve literatürde yerini almıştır.⁶⁵

Çalışmamıza konu olan *Kitâbü's-Sünne*'nin müellifi Mervezî, bu eserinin bazı bölümlerinde rivayet tefsiri kabilinden bazı nakillere yer vermektedir. Yeri geldikçe âyetler hakkında kendi yorumunu kaydetmek suretiyle dirayet tefsiri metodunu da takip eden müellifin bu iki yöntemi nasıl uyguladığını müstakil olarak incelemek uygun olacaktır.

2.3.1. Rivayet Tefsiri

⁶² en-Nahl 16/101.

⁶³ Yûnus 10/15.

⁶⁴ Mervezî, *es-Sünne*, 69.

⁶⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 228-231.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî, eserinde 45 farklı âyetle ilgili rivayetlere yer vermektedir. Söz konusu rivayetlerin yer aldığı bazı bölümlerde eser tam bir tefsir kitabı hüviyeti arz etmektedir. Âyetin âyetle, hadisile, sahabe ve tabiûn görüşleriyle tefsiri demek olan rivayet tefsirinin⁶⁶ bütün bu formları eserde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman dirayetle rivayetin iç içe girdiği de gözlemlenmektedir. Şimdi bütün bunlarla ilgili birer örnek vermek yerinde olacaktır.

Eserin baş tarafında yer alan ve Müslümanların birlik olmaları gerektiğinin vurgulandığı kısımda Mervezî şu âyete yer vermektedir: “*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın, bölünüp parçalanmayın...*”⁶⁷ Mervezî’ye göre Allah Müslümanlara, Hz. Peygamber vasıtasıyla göndermiş olduğu dine sımsıkı yapışmalarını emretmiş ve hakikat kendilerine apaçık geldikten sonra bölünüp parçalanmaktan onları sakındırmıştır. Bu şekilde âyet hakkında kendi yorumunu takdim eden müellif, daha sonra âyetin âyetle tefsiri kabilinden “*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız...*”⁶⁸ mealindeki ilahi beyana yer vermektedir. Akabinde her iki âyetin tefsiri sadedinde beş farklı hadis nakletmekte ve tekrar konuyla ilgili başka bir âyete yer vermektedir. “*Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır...*”⁶⁹ mealindeki bu âyetin peşinden ise önce “Allah bize, kendi yolunun tek doğru yol olduğunu, diğer yolların ise çok olup onlara uyanları Allah yolundan alıkoymasını haber vermektedir.” diyerek kendi te’vilini ortaya koymakta, sonra Hz. Peygamber’in bu âyeti bizim için beyan ettiğini söyleyip âyetin tefsiriyle ilgili rivayetleri aktarmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda söz konusu âyetlerde geçen *sırat-ı müstakîm*, *sübül* ve *hablul-lah* lafızlarının tefsirine dair hem Hz. Peygamber’den hem sahabe-den hem de sonraki âlimlerden nakledilen farklı görüşleri zikrederek tam bir rivayet tefsiri yöntemi ortaya koymaktadır.

Ele aldığı âyetle ilgili genellikle birden çok rivayete yer veren müellif, kimi zaman âyetin doğru anlaşılmasını sağlayacak tek bir

⁶⁶ Muhammed Abdül’azîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevvez Ahmed Zümerli (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1417), 2/12; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/112.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/105.

⁶⁹ el-En’âm 6/153.

⁷⁰ Mervezî, *es-Sünne*, 7-13.

rivayetle iktifa etmektedir. Müslümanlar arasında ihtilaflı zor günler geleceğine ve o günlerde neler yapılması gerektiğine dair konunun başında bu durumu görmekteyiz. Müellif, burada, ilk bakışta yanlış anlaşılmaya müsait bir âyetin doğru yorumunu ihtiva eden bir hadis nakletmektedir. “*Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez.*”⁷¹ mealindeki söz konusu âyetin ilk bakışta “Siz kendinizi düzeltmeye bakın, başkalarını boş verin.” şeklinde anlaşılması mümkündür. Tâbiûndan Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî de bu âyeti sahabeden Ebû Sa'lebe el-Huşenî'ye (ö. 75/694-95) sormuş ve o, Resûlullah'ın bu âyetle ilgili, onun birtakım yozlaşmaların gerçekleşeceği sonraki dönemler için geçerli olduğu şeklindeki yorumunu nakletmiştir.⁷² Söz konusu hadis âyete ışık tutmakta ve hangi durumlarda insanlardan uzak durup kendini kurtarmanın derdinde olmak gerektiğini beyan etmektedir.

Yukarıdaki âyetle ilgili benzer bir yorum, günümüze ulaşan ilk tefsir kaynaklarından biri olan, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826-27) tefsirinde yer almaktadır. Ancak orada Hz. Peygamber'in yukarıda zikri geçen hadisine yer verilmemekte, iki farklı sahâbînin âyet hakkındaki görüşü aktarılmaktadır. Buna göre İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b, âyetin hükmünün o dönemde değil, ileriki zamanlarda geçerli olacağına işaret etmektedirler.⁷³ Mervezî'nin naklettiği hadisin de benzer bir neticeye vardığı düşünüldüğünde, her iki sahâbînin bahis konusu olan hadisi bildikleri ve ondan hareketle böyle bir yorum yaptıkları söylenebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu âyetle ilgili yukarıdaki hadisi nakleden ilk müfessir Taberî'dir (ö. 310/923).⁷⁴ Ölüm tarihi itibarıyla Mervezî'nin ondan daha önce yaşamış olduğunu dikkate aldığımızda, diğer hadis kitapları gibi *es-Sünne*'nin de tefsir eserlerine kaynaklık ettiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir.

Konuyla ilgili bir diğer örnek “*Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik, sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler.*”

⁷¹ el-Mâide 5/105.

⁷² Mervezî, *es-Sünne*, 14.

⁷³ Bk. Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru 'Abdurrezzâk*, thk. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999), 2/34-35.

⁷⁴ Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdüllah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Hecr li-Tibaati'n-Neşr, 2001), 9/48.

Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.”⁷⁵ âyetidir. Mervezî’nin, önceki ümmetlerin fırka sayısı ve kurtulanları beyan etmek amacıyla naklettiği hadislerden birinde bu âyet geçmekte ve müellif, âyeti hadisle tefsir etmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Abdullah b. Mes’ûd’a hitaben “İnsanlar içinde en bilgili kimdir bilir misin?” diye sormuş, o da “Allah ve elçisi daha iyi bilir.” deyince Resulullah şöyle buyurmuştur: “İnsanların en bilgilisi amellerinde bazı eksiklikleri olsa bile insanlar ihtilafa düştükleri zaman gerçeği gören kimsedir. Benden önceki insanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar, bunlardan üçü kurtuldu, diğerleri helak oldu. Kurtulanlar şunlardı: Krallara karşı koyup onlarla dinleri ve İsa’nın dini hakkında savaşan bir grup ki kralın adamları onları götürüp testerelerle kesmişlerdi. Diğerleri ise kralların huzuruna çıkmaya, onları Allah’ın dinine ve Meryem oğlu İsa’nın dinine çağırmaya güçleri yetmeyen, bu yüzden ülkeleri dolaşıp keşişler haline gelen bir grup ki Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur.” deyip yukarıdaki âyeti okumuş, sonra da “Kim bana inanır, beni tasdik eder ve bana tâbi olursa işte o ruhbanlığa hakkıyla riayet etmiş olur. Kim de bana uymazsa onlar helak olanların ta kendileridir.”⁷⁶ Bu örnekte de Hz. Peygamber’in hadisiyle âyetin tefsir edildiği görülmektedir. Allah’ın elçisi, âyette zikredilen grupla ilgili bazı detaylara işaret etmekte, ayrıca özellikle Hristiyanları hak dine davet ederek âyeti irşad bağlamında değerlendirmektedir. Bu âyetle ilgili yukarıdaki hadisin bir benzeri yine tefsir kaynakları arasında ilk olarak Taberî’nin tefsirinde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Mervezî’nin kimi yerde bazı âyetleri sadece bir sahâbî sözüyle tefsir ettiği de gözlemlenmektedir. Söz gelimi ümmetlerin kaç fırkaya ayrılacağına bahis konusu edildiği bölümde yer alan bir rivayette Hz. Ali’nin üç farklı âyete dair yorumu aktarılmaktadır. Söz konusu rivayete göre Hz. Ali önce bir Yahudiye Hz. Musa’dan sonra Yahudilerin kaç fırkaya ayrıldığını sormuş, “bir fırka” cevabını alınca onu tekzip ederek onların yetmiş bir fırkaya ayrıldığını, içlerinden sadece bir fırkanın kurtulduğunu söylemiştir. Daha sonra bir Hristiyanı aynı soruyu Hristiyanlar için sormuş, o da “bir fırka” yanıtını verince onu da yalanlayarak onların yetmiş iki fırkaya ayrıldıklarını ve bunlar arasından sadece birinin kurtuluşa erdiğini

⁷⁵ el-Hadîd 57/27.

⁷⁶ Mervezî, *es-Sünne*, 21.

⁷⁷ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/430.

belirtmiştir. Bu diyalogun ardından Hz. Ali “*Mûsâ’nın kavminden hak yolu gösteren ve bu yolda âdil davranan bir topluluk da vardı.*”⁷⁸ âyetini okuyarak burada Yahudilerden kurtulan fırkanın kastedildiğini, “*İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var, onlardan birçoğunun yaptıkları işler ise pek kötüdür.*”⁷⁹ âyetinde de Hristiyanların fırka-i nâciyesinden söz edildiğini beyan etmiştir. Son olarak Hz. Ali “*Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk da vardır.*”⁸⁰ âyetini okuyarak bunun da Muhammed ümetinden kurtuluşa ereceklere işaret ettiğini söylemiştir.⁸¹ Bu rivayette bir sahâbî sözüyle üç farklı âyete dair tefsirin nakledildiği görülmektedir. Hz. Ali’ye ait bu rivayet, tefsir kaynakları arasında en erken İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) tefsirinde, hemen hemen aynı tarik ile A’râf Sûresinin 159. âyetiyle ilgili olarak tespit edilmiştir.⁸²

Mervezî bazen de tâbiûndan nakledilen rivayetlerle âyet tefsirine yer vermektedir. Bidatlerden sakınıp sünnete uymanın mevzu bahis edildiği bölümde tâbiûndan İsmail b. Ubeydullah’tan (ö. 61/132) şu söz aktarılmaktadır: “Allah’ın resulünden bize ulaşan haberleri ezberleyip muhafaza etmemiz gerekir. Zira Allah Teala şöyle buyurmaktadır: *‘Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.*”⁸³ Dolayısıyla sünnet bize göre Kur’an mesabesindedir.”⁸⁴ Görüldüğü gibi burada tâbiûn sözüyle âyet tefsirine yer verilmektedir. Bu ve benzeri rivayetler sayesinde söz konusu âyetin ilk dönemlerden itibaren sünnete ittiba çerçevesinde anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır.

“*Peygamber size ne vermişse onu alın...*”⁸⁵ âyeti temelde iki şekilde yorumlanmıştır. Bunlardan birincisine göre âyet, bağlamıyla birlikte değerlendirildiğinde, ganimet mallarıyla ilgilidir ve “Ganimetten Peygamber size neyi verirse onu alın, neyi yasaklamışsa da ondan uzak durun.” anlamını ifade etmektedir. İkinci yoruma göre

⁷⁸ el-A’râf 7/159.

⁷⁹ el-Mâide 5/66.

⁸⁰ el-A’râf 7/181.

⁸¹ Mervezî, *es-Sünne*, 23.

⁸² Bk. Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Ḳur’âni’l-‘Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Ṭayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Muştafâ el-Bâz, 1419/1998), 5/1587.

⁸³ el-Haşr 59/7.

⁸⁴ Mervezî, *es-Sünne*, 32.

⁸⁵ el-Haşr: 59/7.

ise âyet her ne kadar ganimet çerçevesinde nazil olsa da buradaki emir umumiyet ifade eder ve Peygamber'in bütün emirlerine uyup yasaklarından kaçınmayı salık verir. Bu ikinci yorumun Hz. Peygamber döneminden itibaren var olduğu, konuyla ilgili rivayet edilen bazı hadislerden anlaşılmaktadır.⁸⁶ Tefsirlerde de genellikle her iki yoruma birden yer verilmekte⁸⁷ ve ikinci yorum sahabeden Abdullah b. Mes'ûd'a dayandırılmaktadır.⁸⁸ Ancak Mervezî'nin yer verdiği, İsmail b. Ubeydullah'a ait yorum ve değerlendirme tefsirlerde tespit edilememiştir. Elimizdeki bütün kaynakları taradığımızda ise⁸⁹ bu rivayetin ilk olarak Mervezî tarafından kayıtlara geçirildiği anlaşılmaktadır. Sonrasında Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve İbn Asâkir (ö. 571/1176) gibi bazı müelliflerin eserlerinde de bir benzeri görülen rivayet⁹⁰ tefsir sahasında sadece son yıllarda tertip edilen Rivayet Tefsiri Ansiklopedisi'nde (*Mevsûatü't-Tefsîri'l-Me'sûr*) Mervezî'den naklen yer almaktadır.⁹¹ Bu da

⁸⁶ Söz konusu rivayetler için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 10/3347; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1422/2002), 9/277; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 5/57.

⁸⁷ Erken dönem müfessirlerinden Mukâtil ve Taberî'nin âyetle ilgili sadece birinci yoruma yer verip ikinci yorumdan hiç söz etmemeleri dikkat çekicidir. Bk. Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/279; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/522; âyetle ilgili ikinci yoruma ilk işaret eden müfessirin Mâtürîdî olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 9/587; âyetle ilgili her iki yoruma yer veren diğer tefsirlere örnek olarak bk. Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 3/428; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz*, thk. Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Muştafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 4/368; eş-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/277; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/504; Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 5/57.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 10/3347; eş-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/277; Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 5/57.

⁸⁹ Şâmile programındaki kaynaklar kastedilmektedir.

⁹⁰ Bk. Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* (Haydarabad: Cem'iyyetü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357), 12; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 8/436.

⁹¹ Bk. Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr - Nûh b. Yahya Şehrî, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye; Dâru İbn Hâzım, 1439/2017), 21/488.

Kitâbü's-Sünne'nin bilhassa rivayet tefsiri açısından önemini ortaya koyması yönüyle dikkat çekicidir.

Eserin özellikle ikinci kısmında, sünnetin Kur'an karşısındaki konumu ele alınırken örnek kabilinden zikredilen âyetlerle ilgili çok sayıda rivayete yer verilmekte, bu bölümlerde eser tıpkı bir rivayet tefsiri görünümü arz etmektedir. Söz gelimi mücmelin beyanına örnek olarak zikredilen Bakara Sûresinin 197. ve Hacc Sûresinin 29. âyetleri hakkında on farklı hadis nakledilerek Hz. Peygamber'in hac ibadetini nasıl uygulayıp tefsir ettiği izah edilmektedir.⁹² Aynı şekilde cihad hakkında umumi bir emir ifade eden Bakara Sûresinin 246. âyetindeki hükmün hadislerle nasıl tahsis edildiği anlatılırken, ilgili âyetin tefsiri sadedinde birçok hadise yer verilmektedir.⁹³ Sünnetin farklı tasarruflarına dair örnek olarak sunulan ganimet, diyet, talâk, vasiyet, nikâh, hırsızın cezası, zina haddi, kible, miras hukuku konularının işlendiği bölümlerle sünnetin vahiy kategorisinde olduğunun işlendiği son bölümde de bu durumu görmekteyiz.⁹⁴ Bütün bu bölümlerde Mervezî ele aldığı konuyla ilgili âyetlere dair pek çok rivayet naklederek me'sûr tefsire dair önemli veriler aktarmaktadır. Ancak daha önce ifade edildiği gibi onun tefsire dair tespitleri yalnızca rivayet aktarımıyla sınırlı değildir. Yeri geldiğinde bazı âyetlerle ilgili kendi yorumlarını da kaydettiği görülmektedir ki şimdi onun tefsirle ilgili bu ikinci yöntemi üzerinde durulacaktır.

db | 557

2.3.2. Dirayet Tefsiri

Dirayet tefsirinde müfessir, başka görüşlere müracaat etmekle birlikte âyetler hakkında daha çok kendi düşünce ve çıkarımlarına yer vermektedir. Mervezî de eserinde bazı âyetler hakkında kendi yorum ve görüşlerini aktarmış, böylece bir anlamda dirayet tefsiri metodunu uygulamıştır. Oldukça erken bir dönemde yaşamış olması ve pek çok ilme aynı anda vâkıf olması, onun âyetler hakkındaki tevillerini değerli kılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla toplamda 34 âyet hakkında Mervezî kısa da olsa bazı yorumlar yapmıştır.⁹⁵ Bu yorumların tamamına yer vermek çalışmamızın sınırlarını aşacağı için birkaç örnekle iktifa etmeyi uygun buluyoruz:

⁹² Mervezî, *es-Sünne*, 40-43.

⁹³ Mervezî, *es-Sünne*, 44-48.

⁹⁴ Bk. Mervezî, *es-Sünne*, 49-67, 71-99, 103-106, 109-111.

⁹⁵ Bu âyetler ve eserde geçtiği sayfa numaraları şu şekildedir: Âl-i İmrân 3/103 (s.7), el-En'âm 6/153 (s.9), el-Feth 48/29 (s.14), eş-Şûrâ 42/21 (s.14), en-Necm 53/1-3 (s.14), el-A'râf 7/169 (s.14), el-En'âm 6/159 (s.14), en-Nahl 16/44 (s.35), en-Nisâ

1- Feth: 48/29: “O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.” Mervezî’ye göre Resulullah’ın Allah’tan getirdiklerini kabul eden kimseleri Allah övmektedir ki onlar Peygamberin ashabından olan ensar ve muhacirlerdir. Allah onlardan Tevrat ve İncil’de de söz etmiş ve onlara dair güzel bir örnek zikretmiştir.⁹⁶ Mervezî bu âyete ve ilgili yoruma, Hz. Peygamber’in sünnetine ve onun izinden giden ashabının yoluna uymanın önemi bağlamında yer vermektedir. Dolayısıyla ona göre âyet, ashabın üstünlüğüne ve onlara ittibanın önemine işaret etmektedir. Tespitlerimize göre tefsir kaynakları içinde bu âyeti ashabın üstünlüğüne delil olarak zikreden ilk müfessir Mekki b. Ebû Tâlib’dir (ö. 437/1045).⁹⁷ Bazı tefsirlerde İmam Mâlik’in bu âyetten yola çıkarak ashaptan hiç kimseye karşı öfke ve hiddet duyulmaması gerektiği sonucuna ulaştığı nakledilmektedir.⁹⁸ Mervezî’nin, ilgili âyeti, tefsirlerde sıkça karşılaşılmayan bir çerçevede yorumlamış olması, onun tefsir geleneği içindeki özgün yerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

558| db

2- Şûrâ: 42/21: “Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah’ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar?” Âyeti bidatlerden sakınma çerçevesinde ele alan Mervezî’ye göre Allah, bu âyette, dinde Onun izin vermediği şeyleri ihdas eden önceki ümmetleri eleştirmekte ve Müslümanları da onlar gibi olmamak hususunda uyarmaktadır.⁹⁹ Çok erken devirlerden itibaren âyetin bidatle ilişkilendirildiği, Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) *Garîbu’l-Kur’ân* adlı eserinden anlaşılmaktadır. Zira o âyetteki *شرعوا* (din yapıyorlar) fiilini *ابتدعوا* (bidat çıkarıyorlar) şeklinde tefsir etmiş-

4/103 (s. 36), el-Bakara 2/183 (s.36), et-Tevbe 9/39, 41, 111, 122 (s.43), el-Enfâl 8/41 (s.48), el-Bakara 2/275 (s.51), en-Nisâ 4/29 (s.51), el-Mâide 5/38 (s.60), en-Necm 53/1-4 (s.69), el-En’âm 6/50 (s.69), el-Bakara 2/106 (s.69), el-Bakara 2/180 (s.71), en-Nisâ 4/12 (s.71), el-Mâide 5/6 (s.103), en-Nisâ 4/11, 176 (s.103), el-Bakara 2/129, 151, 231 (s.106), el-Cuma 62/2 (s.106), Âl-i İmrân 3/164 (s.106), en-Nisâ 4/113 (s.106), el-Ahzâb 33/34 (s.106).

⁹⁶ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

⁹⁷ Bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fî ‘ilmi me’ânî’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve aḥkâmihî ve cümelin min fûnûni ‘ulûmih*, thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî (Şârika: Mecmu’atu Buḥûşî’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008), 11/6980.

⁹⁸ Bk. Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru’l-Vaṭan, 1418), 5/211; Beḡavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 4/249.

⁹⁹ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

tir.¹⁰⁰ Yine erken dönem müfessirlerinden Ebû Ubeyde (ö. 209/824), Taberî ve Mâtürîdî'nin de âyete aynı anlamı verdiği görülmektedir.¹⁰¹ Ancak Taberî ve Mâtürîdî, âyeti önceki ümmetler hakkında yorumlayan Mervezî'den farklı olarak bidat çıkarma işini Mekkeli müşriklerle ilişkilendirmektedir.¹⁰² Âyetin siyak ve sibâkından, burada tam olarak kimlerin kastedildiği net olarak belli olmamakla birlikte Şûrâ Sûresinin Mekkî olduğu göz önünde bulundurulduğunda, burada Ehl-i kitaptan ziyade müşriklerin mevzubahis edilmesi daha muhtemel gözükmemektedir. Dolayısıyla Mervezî'nin, âyeti neye istinaden önceki ümmetlere hamlettiğini anlamak oldukça güçtür. Ancak onun "önceki ümmetler" ile Mekkeli müşrikleri kastetmiş olması zayıf da olsa ihtimal dahilindedir. Yine de bu örnek üzerinden onun, sûrelerin nüzul koşullarını göz ardı ettiğini ve bazı âyetlerle ilgili derin tahliller yapmadığını söylemek mümkündür.

3- Necm: 53/1-4: *"Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir."* Sünnet de vahiy kaynaklı olduğu için ona ittibanın gerekli olduğu çerçevesinde âyeti ele alan Mervezî'ye göre Allah'ın elçisi birtakım şer'î hükümler vazetmiş ve sünnetler ortaya koymuştur ki bütün bunları kendi fikrine göre değil Rabbinin izni ve vahyiyle yapmıştır. İşte Allah bu âyette, peygamberinin kişisel arzularına göre değil ancak vahyin ışığında söz söylediğini belirtmek suretiyle sünnetin de vahyin bir türü olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰³ Tefsir kaynaklarını incelediğimizde görmekteyiz ki özellikle ilk dönemlerde bu âyetler sadece Kur'an vahyi çerçevesinde anlaşılmış, sünnetin de vahiy kaynaklı olduğuna dair bir değerlendirme yapılmamıştır.¹⁰⁴ Sadece bazı kaynaklarda *"Kişisel arzularına göre*

¹⁰⁰ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâlî (Beyrut: Dâru'l-Va'yî'l-İslâmî, ts.), 360.

¹⁰¹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Başrî Ma'mer b. el-Muşennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381/1961), 2/200; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/493; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sunne*, 9/119-120.

¹⁰² Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/492; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 3/95; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/8; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sunne*, 9/417.

¹⁰³ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

¹⁰⁴ Örnek olarak bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 4/159.

de konuşmamaktadır.”¹⁰⁵ âyetinin, Hz. Peygamber’in kendi reyiyile icthad etmesini caiz görmeyenlerce delil olarak öne sürüldüğü belirtilmektedir.¹⁰⁶ Âyeti Kur’an’ın dışında Hz. Peygamber’in sünneti çerçevesinde değerlendiren ilk müfessirin Sa‘lebî (ö. 427/1035) olduğu görülmektedir. O, Necm Sûresinin 4. âyetiyle ilgili olarak “Peygamber’in dinî konularda söyledikleri ona vahyedilmektedir.” yorumunu yapmaktadır.¹⁰⁷ Kurtubî (ö. 671/1273) ise bunu daha açık bir şekilde beyan ederek sünnetin de amel açısından inen vahiy gibi olduğuna bu âyetlerin delil olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Âyeti sünnetle ilişkilendiren bütün müfessirlerin Mervezî’den sonra yaşadıklarını düşündüğümüzde, onun bu tevili ilk dillendirenler arasında olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

4- A'râf: 7/169: “*Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?*” Mervezî’nin bidatlerden sakınma noktasında âyete dair yorumu şu şekildedir: Allah, önceki ümmetlere, kendisi hakkında hakikat dışı şeyler söylemeyi yasakladığını haber vermekte, bizi de onlara yasak kıldığı bu şey hakkında uyarmakta ve onlar gibi olmaktan bizi sakındırmaktadır. Çünkü tıpkı onlar gibi biz de ilahi kitabın mirasçılarıyız ve yine onlar gibi o kitabı öğrenmeye çalışmaktayız.¹⁰⁹ Bidatler de Allah ve din hakkında hakikat dışı şeyler üretmek olduğuna göre bu âyet ile Müslümanlar dolaylı yoldan bidatler hakkında uyarılmış olmaktadır. Bu yorumuyla Mervezî, âyetin ne dediğinden ziyade ne demek istediğine odaklanmakta, tabiri caizse kıssadan hisseye ulaşabilmektedir. Böylece âyetin inanlara vermek istediği asıl mesajı yakalamak suretiyle bir anlamda makâsıdı tefsir örneği sergileyen müellifimizin bazı âyetlere çoğu müfessirden daha farklı bir perspektiften yaklaştığını söylemek mümkündür. Zira özellikle klasik tefsir kaynaklarında bu âyetten yola çıkarak bidatlerden uzak durmak gerektiği sonucuna ulaşan bir

¹⁰⁵ en-Necm 53/3.

¹⁰⁶ Bk. Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed ‘Alî Şâhîn (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/550; Ebu’l-Hasan ‘Îmâdu’d-Dîn ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî eṭ-Ṭaberî el-Kiyâ’l-Herrâsî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, thk. Mûsâ Muhammed ‘Alî, ‘İzzet ‘Abdu ‘Aṭiyye (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1405), 4/393.

¹⁰⁷ eṣ-Şa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 9/136.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ḳurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, ed. Ahmed el-Berdûnî ve ‘Ibrâhîm Eṭfîş (Kâhire: Dâru’l-Kütüb el-Miṣriyye, 1964), 17/85.

¹⁰⁹ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

yoruma rastlanmamıştır. Hatta bu âyetin Müslümanlara vermek istediği mesaj üzerinde duran müfessir sayısı bile oldukça azdır. Kurtubî'nin “Bu âyet, şeriatta ve ahkâmda yalnızca Hakk'ın sözüne itibar edilmesi gerektiğini teyit etmektedir.” şeklindeki ifadesi ve önceki ümmetlerden alınan “Allah hakkında yalnızca hak sözü söyleme” misakının bu ümmet için de geçerli olduğuna dair beyanı bunlar arasındadır.¹¹⁰

5- En'âm: 6/159: “Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur.” Mervezî Peygamberin sünnetine ittiba bağlamında âyeti değerlendirmektedir. Ona göre bu âyetle Allah, Peygamberini önceki sapkın ümmetlerin yolundan tebrie etmiştir. Hem Kur'an âyetleriyle hem de peygamberinin diliyle onun yoluna uymayı emretmiştir.¹¹¹ Bu âyetten de peygambere ittibanın gerekliliği sonucuna ulaşması onun âyetlere yönelik kapsamlı bakış açısına sahip olduğunun delilidir. Âyetle ilgili benzer bir yorum İbn Ebî Hâtim tefsirinde Mürre b. Şerâhîl et-Tayyib'den (ö. 76/695) nakledilmektedir.¹¹² Ancak genellikle müfessirlerin âyeti sünnete uyma çerçevesinde değerlendirmediklerini görüyoruz.

db | 561

6- Nahl: 16/44: “İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.” Mervezî sünnetin Kur'an karşısındaki konumunu ele alırken *tebyîn*, *teşrî* ve *nesh* olmak üzere üç farklı tasarruftan söz etmekte, bu âyeti, sünnetin Kur'an'ı tebyin ettiğine delil olarak nakletmektedir. Ona göre sünnetin birinci çeşidi Allah'ın kitabında icmalen farz kılıp açıklamadığı, tefsir ve beyanını peygamberine bıraktığı âyetlerin tefsirine dair hadislerdir ki âlimlerin hepsi bu tür sünnetin varlığı konusunda icma etmişlerdir. Yukarıda zikri geçen âyet de bunun delildir.¹¹³ Âyette Hz. Peygamber'in vahyi tebyin etme vazifesi açıkça belirtilmekle beraber ilk dönem müfessirleri buna işaret etmemişlerdir. Bunda mananın zaten açık olması etkili olmuş olabilir. Bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber'in vahyi beyan

¹¹⁰ Bk. el-Ğurtubî, *Tefsir*, 7/312; Benzer yorumlar için bk. Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muḥammed b. eş-Şe'âlibî eş-Şe'âlibî, *el-Cevâhiru'l-Ḥisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muḥammed 'Alî Mu'avviḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1418), 3/91.

¹¹¹ Mervezî, *es-Sünne*, 14.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l- 'Azîm*, 5/1431.

¹¹³ Mervezî, *es-Sünne*, 35.

etme vazifesine ve sünnetin Kur'an'ı açıklama vasfına ilk değinen müfessirin Sem'ânî (ö. 489/1096) olduğu görülmektedir.¹¹⁴

7- Bakara: 2/183: *“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”* Mervezî bu âyeti mücmelin beyanına örnek olarak zikretmekte ve Hz. Peygamber'in bu âyeti nasıl tefsir ettiğini beyan etmektedir. Bu esnada, hayızlı kadının namazı ve orucu gibi bazı fikhî konular hakkındaki tercih ve tutumunu da ortaya koyarak bir anlamda ahkâm tefsiri yapan müellif şu yorumlara yer vermektedir: Oruç bu âyetle icmâlen farz kılınmıştır. Hz. Peygamber, orucun kadın-erkek, hür-köle bütün âkıl-bâliğ olanlara farz olduğunu bildirmiştir. Bunun istisnası yalnızca hayızlı kadınlardır. Çünkü onlardan orucun farziyeti kaldırılmıştır. Hz. Peygamber, yükümlülüğün kaldırılması anlamında hayızlı kadının namazını ve orucunu bir tutmuş, ancak kazası hakkında bu iki ibadetin farklı olduğunu beyan etmiştir. Zira onlar, orucun kazasından sorumlu oldukları halde namazın kazasından sorumlu değildirler. Aynı şekilde Hz. Peygamber, orucun, fecrin doğumundan gecenin başlangıcına kadar uzak durulması gereken şeylerden kaçınmak olduğunu haber vermiştir.¹¹⁵

8- Mâide: 5/6: *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”* Eserde bu âyet nesh tartışmaları bağlamında ele alınmakta, Hz. Peygamber'in mestler üzerine meshetme hükmünün, âyeti nesh mi yoksa tahsis mi ettiğine dair tartışmalara değinilmektedir. Bu esnada Mervezî'nin, mest üzerine meshi kabul etmeyen Hâricîler'i ve Râfızîler'i şiddetle eleştirdiği şu ifadeleri dikkat çekmektedir: “Hâricîlerden ve Rafizilerden heva ve bidat ehli bazı gruplar mest üzerine meshi inkâr etmişler ve bunun Allah'ın kitabına muhalif olduğunu iddia etmişlerdir. Oysaki kim bunu inkâr ederse, daha önce zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz bütün sünnetleri inkâr etmesi gerekir ki bu, Ehl-i İslâm cemaatinden çıkmak demektir.”¹¹⁶ Bu ifadeler; Mervezî'nin kelâmî duruşunu yansıtmayı, kelâmî tefsire örnek teşkil etmesi ve bilhassa Ehl-i sünnet tabiri yaygınlaşmadan önce onun

¹¹⁴ Bk. Sem'ânî, *Tefsîr*, 3/174.

¹¹⁵ Mervezî, *es-Sünne*, 36.

¹¹⁶ Mervezî, *es-Sünne*, 103.

yerine *Cemaat-i Ehl-i İslâm* tabirinin kullanıldığını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Bu örneklerde görüleceği üzere Mervezî, ele aldığı konulara dair eserinde yer verdiği bazı âyetleri mevzunun akışına paralel bir şekilde çoğu zaman özgün bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kitâbü's-Sünne'nin, dirayet tefsirine ait hususiyetleri de içerdikini söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Bağdat'ta dünyaya gelip çeşitli İslam beldelerine ilim yolculukları düzenleyen, hayatının önemli bir kısmını Nişabur ve Semerkant'ta geçiren Muhammed b. Nasr el-Mervezî, özellikle hadis ve fıkıh ilimlerinde temayüz etmiş, hicrî 3. yüzyılın önemli simalarından biridir.

Çeşitli konularda pek çok esere imza atan Mervezî, çalışmamıza konu olan *Kitâbü's-Sünne* adlı eserin de müellifidir. Esasında diğer *Kitâbü's-Sünne* literatüründe olduğu gibi bu eser de sünnete uymanın önemini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Mervezî'nin söz konusu kitabı, aynı zamanda sünnetin Kur'an karşısındaki konumuna yer vermesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Eserde tekrarlarıyla beraber 89, tekrarlar çıkarıldığında 74 âyete yer verildiği, bunlardan 45'inin rivayet, 34'ünün ise dirayet yöntemiyle tefsir edildiği görülmektedir. Bu durum, *Kitâbü's-Sünne*'yi tefsir açısından da değerli kılmakta ve eserin tefsir ilmi çerçevesinde kritik edilmesini gerekli hale getirmektedir.

Müellifin bu eserinde benzeri çalışmalardan daha farklı olarak fazlaca âyete yer vermesinin nedenleri incelendiğinde durumun birden fazla sebebe dayandığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mervezî çoğunlukla ele aldığı konuyu örneklendirmek üzere âyetler zikretmiştir. Bunun yanı sıra kendi kanaatlerini güçlendirmek ya da farklı düşünceye sahip kimselerin fikirlerine delil olmak üzere âyetlere sıkça yer verdiği anlaşılmaktadır. Kimi yerde ise müellif, konuya giriş mahiyetinde bazı âyetlerden istifade etmektedir. Birtakım âyetlerin ise nakledilen rivayet metinlerinde geçmesi dolayısıyla eserde yer aldığı gözlemlenmiştir.

Eserde bilhassa rivayet tefsirine dair çok kıymetli nakillere yer verilmiştir. Mervezî'nin âyetleri doğru anlamak için konuyla ilgili diğer âyetleri de göz önünde bulundurduğu, böylece “âyetin âyetle

tefsiri” metoduna başvurduğu görülmektedir. Ayrıca başta ve büyük oranda Hz. Peygamber’in hadisleriyle âyetleri tefsir eden müellif, daha sonra sırasıyla sahabe ve tâbiûn görüşlerine yer vermekte, gerekli gördüğünde sonraki âlimlerin ve kendi hocalarının tevilleleriyle ele aldığı mevzuyu detaylandırmaktadır. Onun, tefsir kavramını daha çok Hz. Peygamber’den gelen rivayetler, tevil kavramını ise sonraki ulemânın görüşleri için kullandığı görülmektedir. Bu da İmam Mâtürîdî ile özdeşleştirilen tefsir-tevil ayrımının, aslında ondan önce de var olduğuna dair tezi güçlendiren bir bilgi olarak kayıtlara geçmelidir.

Mervezî’nin yer verdiği tefsir rivayetlerinden bir kısmı, en erken, ölüm tarihi itibarıyla kendisinden sonra yaşamış olan Taberî (310/923) ve İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) tefsirlerinde yer almaktadır. Bu iki eserin ilk rivayet tefsirleri arasında yer aldığı düşünüldüğünde *Kitâbü’s-Sünne*’nin bu tür tefsirlere kaynaklık eden hadis külliyyatı arasında olduğunu söylemek mümkündür. Mervezî’nin yer verdiği bazı tefsir rivayetlerinin ise ulaşabildiğimiz hiçbir tefsir kaynağında yer almaması, onun eserinin bilhassa rivayet tefsir geleneği içindeki değerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Buna ilaveten Mervezî’nin bazı âyetler hakkındaki özgün yorumları dirayet tefsiri kabilinden olup erken dönemde âyetlere yüklenen anlamları tespit sadedinde kayıtsız kalınamayacak bilgiler ihtiva etmektedir. Onun genellikle ele aldığı konuyu delillendirmek ya da örneklendirmek gayesiyle eserine aldığı ve konu çerçevesinde kısa açıklamalarla zikrettiği âyetlere dair kendi yorumlarının bir benzeri, kimi zaman ondan önceki ve sonraki bazı tefsirlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak çoğunlukla onun, âyetleri müfessirlerin ele aldığı çerçeveden daha farklı bir perspektifle tevil ettiği görülmektedir. Kimi zaman da âyete yüklediği mananın, kendisinden sonraki bazı tefsir kaynaklarında yer alması, Mervezî’nin o konuda diğer âlimlere öncülük ettiği izlenimi oluşturmaktadır.

Tefsir metodu açısından değerlendirildiğinde *Kitâbü’s-Sünne*’nin daha çok rivayet tefsiri görünümü arz ettiğini, ancak dirayet yöntemini de kendine özgü bir formda içerdiğini söylemek mümkündür. Müellifin bazı âyetlerde Allah’ın ne dediğinden ziyade ne demek istediğine yoğunlaşması ve ilahi mesaja yönelik değerlendirmelerde bulunması, eserin makâsıdî tefsir yöntemini de ihtiva ettiğinin işaretidir. Yine bazı âyetlerle ilgili fikhî tartışmaların yer

aldığı bölümlerde ahkâm tefsiri, kelâmî mevzuların işlendiği bölümlerde ise kelâmî tefsir yöntemlerinden söz etmek mümkündür. Nesh konusunun ele alındığı son bölümde meselenin âyetler çerçevesinde değerlendirilmesi ise konulu tefsir metodunu çağrıştırmaktadır.

Makalemizin sınırları dahilinde yalnızca kısa açıklamalarla işaret ettiğimiz rivayet ve dirayet tefsirine dair bu verilerin, Mervezî'den önceki ve sonraki tefsirlerle daha geniş bir şekilde mukayese edilerek incelenmesi, ayrıca eserin Kur'an ilimleri ve bilhassa nesih konusu ekseninde ele alınması başka çalışmaları gerektirmekte olup bu makalenin konuyla ilgilenenlere ön bilgi sağlamasını ümit ediyoruz.

Kaynakça

- Altay, Şeyma. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 1337-1364.
- Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Haydarabad: Cem'iyetü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-. *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 10. Baskı., 1995.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed 'Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 67-93.
- Çelebi, İlyas. "Açılış Konuşması". *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. 11-14. Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 76. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Muştafâ el-Bâz, 3. Baskı., 1419/1998.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Muştafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîşe, 1423/2002.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aţâ, Muştafâ 'Abdulkâdir 'Aţâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taqıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-fukahâ 'iş-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn 'Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992.

- Kiyâ'l-Herrâsî, Ebu'l-Hasan 'Îmâdu'd-Dîn 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî eṭ-Ṭaberî el-. *Aḥkâmu'l-Kur'ân*. thk. Mûsâ Muḥammed 'Alî, 'İzzet 'Abdu 'Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. ed. Ahmed el-Berdûnî ve 'Ibrâhîm Eṭfîsh. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütüb el-Mişriyye, 2. Baskı., 1964.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü ehlî's-sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî el-. *en-Nuket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdılmaḥşûd b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.
- Ma'mer b. el-Muşennâ, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Başrî. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381/1961.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muḥammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Ḳaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve aḥkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*. thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî. 13 Cilt. Şârika: Mecmu'atu Buhûşî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429/2008.
- Mervezî, Ebû Abdullâh Muhammed el-. *es-Sünne*. thk. Sâlim Ahmed es-Silefî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasan. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya en-. *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nüfey'î, Mevsem b. Münîr b. Mübârek en-. *el-İmâm Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve cühûduh fî beyânî akîdeti's-selefi ve'd-difâ'ı anhâ*. Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1413.
- Özbek, Ömer Faruk. "Kitâbü's-Sünne'si Bağlamında Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Kur'ân-Sünnet İlişkinine Yaklaşımı". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1/İslâmî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), 65-105.
- Özbek, Ömer Faruk. *Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Hadîşçiliği ve es-Sünne Adlı Eserindeki Metodu*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özdemir, Serdar. "Seriyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/565-566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- San'ânî, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-. *Tefsîru 'Abdurrezzâk*. thk. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Şa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muḥammed b. İbrâhîm eş-. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Ebû Muḥammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Semerkindî, Ebû'l-Leyş Nasr b. muhammed es-. *Tefsîru's-Semerkindî el-Müsemma Bah-ru'l-Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-. *Tefsîru'l-Ḳurân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vaṭan, 1418.
- Şe'âlibî, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muḥammed b. eş-Se'âlibî eş-. *el-Cevâhiru'l-Ḥisân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*. thk. Muḥammed 'Alî Mu'avviḍ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418.
- Şirâzî, Ebû İshâk eş-. *Ṭabaḳâtü'l-fuḳahâ*. ed. İhsân 'Abbâs. 1 Cilt. Cilt. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1981.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdüllâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Heclî-Tibaati'n-Neşr, 2001.
- Tayyâr, Mûsâid b. Süleyman et- - Şehrî, Nûh b. Yahya. *Mevsû'atu't-tefsîri'l-me'sûr*. 24 Cilt. Beyrut: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Ḳur'âniyye; Dâru İbn Hâzım, 1439/2017.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ahmed b. 'Osman ez-. *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ'*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985.

- Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mek-
tebetü Vehbe, ts.
- Zeyd b. Ali. *Garîbu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâlî. Beyrut: Dâru'l-
Va'yi'l-İslâmî, ts.
- Zürkânî, Muhammed Abdül'azîm. *Menâhilü'l- 'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvaz Ahmed
Zümerli. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1417.

